

ПРИЧИНИ ТА МОТИВИ СУЇЦИДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

© Данило О., Скалецький М., 2010

Розглянуто проблему суїцидальної поведінки різних категорій населення в умовах економічної кризи. Особливу увагу приділено соціально-психологічним чинникам та мотивам суїцидальної поведінки студентської молоді на прикладі Національного університету "Львівська політехніка". Зроблено висновок, що основною причиною суїцидів серед студентів є депресія, зумовлена різними негативними соціальними чинниками, що поглиблюються в умовах економічної кризи.

Ключові слова – суїцид (дійсний, прихований, демонстративний), депресія, розчарування, безвихідь, смерть, сенс життя.

Olga Danylo, Mikhaylo Skaletskiy. Reasons and reasons of suicidalnoy conduct are in the conditions of economic crisis.

In article the problem of suicide behavior of different categories of the population in conditions of an economic crisis is overviewed. The especial attention is given the socio-psychological reasons and motives of suicide behavior of student youth on an example of National university "The Lviv polytechnics ". It is drawn a conclusion, that a principal cause of suicides among students is the depression caused by the different negative reasons which are aggravated in conditions of an economic crisis.

Keywords – a suicide (valid, covered, demonstrative), depression, disappointment, impasse, death, meaning of the life.

В умовах глобальної економічної кризи, що охопила сучасний світ, у тому числі й Україну, стрімко зростає кількість самогубств. Це стосується як чоловіків, так і жінок, молодих та старих, бідних та багатих. У представників усіх класів і соціальних верств економічні негаразди породжують відчуття безнадії і відчаю. Проте ті, хто посідає вище становище на соціальних щаблях, важче реагують на згубні зміни. Тому й в народі виникло іронічне твердження, що самогубство – це задоволення для багатих. Так, у період депресії 1930–1933 рр. найвищий рівень самогубств спостерігався саме серед багатих американців. Разом із втратою багатства, що було показником їхнього життєвого успіху, їхнє життя також втрачало сенс.

Про вплив суспільних катаклізмів на рівень самогубств свідчать також такі факти. Після зведення Берлінської стіни рівень самогубств у східному секторі Берліна збільшився у 25 разів! Фахівці відзначають збільшення кількості самогубств після аварії на Чорнобильській АЕС у так званій "зоні відчуження" та серед чорнобильців-ліквідаторів. Останнім часом сторінки українських газет рясніють повідомленнями про смерть людей, котрі спокусилися на дешеві банківські кредити. Та внаслідок фінансової кризи, що, як відомо, спровокувала загальну економічну кризу у світі, не змогли розрахуватися навіть за проценти і покінчили життя самогубством. Кризові явища у суспільстві породжують духовну кризу у свідомості багатьох людей. Людина в таких умовах часто відчуває себе повною невдахою, звинувачуючи у цьому не зовнішні обставини, а насамперед саму себе. У такій ситуації майбутнє видається їй примарним, а самогубство – єдиним способом вирішення усіх проблем раз і назавжди.

З іншого боку, не слід забувати, що рівень життя і кількість самогубств не завжди перебувають у прямій залежності. Красномовним прикладом цього може бути Швеція – одна з високо-розвинених і багатих країн Європи, яка протягом 10 років є одним із лідерів за кількістю самогубств. Традиційно вважається, що до країн з найвищим рівнем самогубств належать також Японія.

Сумна статистика у сучасному світі подає дуже тривожні дані. Щорічно у світі близько 4 мільйонів людей позбавляють себе життя, тобто більше 1000 чоловік в день (приблизно один випадок самогубства на 1 хв), а кількість людей, що намагалися накласти на себе руки, становить від 10 до 20 мільйонів. Суїцид займає восьме місце у світі у списку причин смерті, а серед насильницьких смертей самогубство на першому місці, від самогубств гине більше людей, ніж в усіх разом узятих збройних конфліктах. У порівняльному аналізі ця причина смерті є найпоширенішою після природної смерті (від хвороб системи кровообігу), від новоутворень та від зовнішніх причин. Частка самогубців у загальній кількості усіх людей, які щороку вмирають у світі, становить 2 %. Причому їх кількість з року в рік зростає, зокрема й серед розвинених країн.

Суїцид (самогубство) – це надзвичайно складне для пояснення соціальне явище, тому що кожна людина залежно від віку та відповідних умов, опинившись у безвихідній ситуації, так би мовити у "глухому куті", замислюється над крайнім виходом. Самовільний вихід із життя – велика трагедія не тільки тому, що на планеті стало на одну унікальну особу менше, не тільки тому, що цей акт несе горе та сльози рідним та близьким, а ще й тому, що причини та умови, які підштовхують до самогубства, залишаються. Тому проблема суїциду потребує широкого обговорення, оскільки у суспільстві склалося якесь незрозуміле табу щодо цієї болючої проблеми. Не можна мовчати, треба бити в усі дзвони, бо ціна такого мовчання може виявитися занадто дорогою. Це втрата сотень, а то й тисяч нових життів, які можна було врятувати, і які, як відомо, безцінні. Багато людей відчувають незручність при розмові на тему суїциду не тільки через соціальне табу, а також через поширений міф. Вважається, що не можна розмовляти на цю болючу тему у присутності людей, схильних до депресії, оскільки такі розмови можуть стимулювати роздуми цих людей у небажаному напрямку. Але більшість психіатрів і психологів дійшли думки, що особи, у яких наявні суїцидальні нахили, можуть відчути полегшення, поділившись своїми відчуттями і переживаннями. Щира бесіда – часто перший крок у попередженні самогубства. Дослідження свідчать про те, що суїцидальна особа дає багато застережливих знаків і "ключів" до розгадки її планів. Приблизно 8 з 10 суїцидальних осіб натякають оточуючим про свої наміри. Тому розмова про самогубство не може бути причиною його здійснення, але може його відвернути чи запобігти йому. Тому й необхідне серйозне обговорення цієї проблеми.

Самогубство – це одна з вічних проблем людства, оскільки існує як явище майже стільки, скільки існує на Землі й сама людина. Самогубство є також споконвічною проблемою філософії, бо від її вирішення значною мірою залежать відповіді на такі філософські питання, як сенс життя, свобода вибору і волі, свобода особистості загалом. Чи вільна людина хоче жити як хоче і чи вільна вона також піти із життя, коли сама захоче?

Починаючи з античності до наших днів, філософія надає величезного значення проблемі свідомого припинення власного життя, як правило, засуджуючи такі вчинки. Першим, хто намагався всебічно осмислити проблему самогубства був французький мислитель XVI ст. Мішель Монтень. Він справедливо зауважував: "Чому ти скаржишся на цей світ? Він тебе не тримає; якщо ти живеш в муках, причина цьому твоя слабодухість: варто тобі захотіти, і ти помреш" [12, с. 326]. Проте його слова не слід сприймати як заклик до самогубства, він лише перший, хто робить спробу виправдати право людини на добровільний відхід із життя. На екзистенційне значення права людини на вибір між життям і смертю вказує також відомий французький письменник і філософ-екзистенціаліст Жан-Поль Сартр. Він вказує, що суїцид є суто людським явищем, бо різниця між людиною і твариною полягає власне у тому, що людина може покінчити життя самогубством [16, с. 734]. Данський філософ Сьорен К'єркегор проблему самогубства відносив до вершин життєвої мудрості. Гіркою іронією звучать його слова: "Повішаєшся – ти пошкодуєш про це; не повішаєшся –

ти і про це пошкодуєш. Таке, панове, резюме усієї життєвої мудрості..." [9, с. 75]. Але найкраще філософську глибину проблеми самогубства окреслив Альбер Камю – один з представників школи екзистенціалізму. Він стверджував, що "...є лише одна по-справжньому серйозна філософська проблема – проблема самогубства. Вирішити, варте чи не варте життя того, щоб його прожити, – означає відповісти на фундаментальне питання філософії. Все інше – чи має світ три вимірники, чи керується розум дев'ятьма чи дванадцятьма категоріями – другорядне" [8, с. 91]. Тому розглянемо детальніше цей специфічний прояв людської сутності.

Насамперед звернемо увагу на те, що не кожную смерть, причиною якої стає сама людина, можна назвати самогубством. Людина, що задрімала за кермом свого автомобіля і врізалася у дерево, не мала наміру убити себе. Тому самогубство слід відрізняти від нещасного випадку, в якому домінує випадковість і відсутній елемент свідомості. У сучасній науковій літературі суїцид визначається як свідомий і самостійний акт позбавлення себе життя, під час якого людина діє навмисно, цілеспрямовано і свідомо. Так, Едвін Шнейдман визначає самогубство як навмисну смерть – акт позбавлення себе життя, під час якого людина робить цілеспрямовану і свідому спробу припинити своє існування [5, с. 115]. Це усвідомлений і самостійний акт самоусунення з життя під впливом гострих психотравмуючих ситуацій, за яких власне життя як вища цінність втрачає сенс. Тому суїцид також істотно відрізняється від вбивства, у якому, зі зрозумілих міркувань, відсутній елемент самостійності. Однак опитування показало, що серед студентів Національного університету "Львівська політехніка" тільки 9 % погоджується з тим, що суїцид – розсудливий вчинок.

Навмисна смерть може мати різну форму. Едвін Шнейдман виділяє 4 типи людей, які навмисне прагнуть покласти край своєму існуванню: 1. Шукач смерті – людина, що має твердий намір накласти на себе руки у момент здійснення спроби самогубства. 2. Ініціатор смерті – людина, яка здійснює спробу самогубства, оскільки вважає, що процес вмирання вже почався і що він просто прискорює свою смерть. 3. Заперечувач смерті – людина, яка здійснює спробу самогубства, не визнаючи смерть як кінець свого існування. 4. Гравець зі смертю – людина, що переживає подвійні почуття щодо можливості власної смерті навіть у момент здійснення спроби самогубства. Такий суїцид психологи називають демонстративним.

Річ у тому, що більшість самовбивць, як правило, зовсім не хотіли померти, а тільки звернути увагу на свої проблеми і в такий спосіб покликати на допомогу. Основна частина суїцидів – це не що інше, як спроба привернути до себе увагу, достукатись до серця інших (як правило, близьких їм людей) тільки ось в такий своєрідний і абсолютно непридатний для цього спосіб. Навіть дво- чи трирічний малюк, коли йому необхідна батьківська увага, може розбити чашку або "наробити в штани". І тоді дорослі хай нашльобають, хай облають – побачать, що у них є дитина! І як це не цинічно і не страшно, дитячі і підліткові суїциди, як правило, відбуваються з тієї самої причини: дитина йде з життя з думкою: мовляв, нарешті ви звернете увагу на те, що я є. Вірніше, була!

Демонстративний суїцид інколи також може виявлятися як спосіб своєрідного шантажу (найчастіше з боку саме слабких людей, які просто не можуть знайти інших засобів впливу). Мовляв, "зроби те і те, інакше я застрелюсь, повішусь, кинусь під потяг...". Та страшне лихо демонстративних самовбивць – випадковість: випадково вистрілила рушниця, випадково затягнулася петля, випадково виявився слизьким перон... А вони хотіли тільки налякати!

Психологи також виділяють так званий прихований суїцид. Це – доля тих, хто розуміє, що самогубство не найгідніший шлях вирішення проблеми, але іншого шляху знову ж таки знайти не можуть. Такі люди вибирають не відкритий відхід з життя "за власним бажанням", а так зване "суїцидально зумовлену поведінку". Це і ризикована їзда на автомобілі, і заняття екстремальними видами спорту або небезпечним бізнесом, і добровільні поїздки в "гарячі точки" і навіть, куріння, алкогольна та наркотична залежність. Можна скільки завгодно говорити людині про те, що це небезпечно для життя: як правило, саме цієї небезпеки і жадають приховані самовбивці (інакше їх не назвеш).

І, нарешті, звернімось до групи дійсних суїцидів. Вони ніколи не бувають спонтанними – хоч інколи і виглядають доволі несподівано. Їм завжди передують пригнічений настрій, депресивний стан, або просто думки про відхід з життя. Саме роздуми про сенс життя є своєрідним тестом на готовність до дійсного суїциду. Але, на жаль, оточуючі, навіть найближчі люди, дуже часто такого стану людини не помічають чи не хочуть помічати.

Сумна статистика свідчить, що Україна посідає одне з провідних місць серед країн світу за рівнем суїцидів. За даними ДКСУ станом на січень–вересень 2006 р. на 100 тис. населення припадає скоєння 22 суїцидів. За прийнятою у світі шкалою вважається, що рівень самогубств до 10 випадків на 100000 чоловік є низьким, від 10 до 20 – середнім, понад 20 – високим. Психологи вважають, що існує критичний вік, у якому люди найбільше схильні до самогубства. Це – 15, 24, 28, 33, 37, 45, 51, 60 і більше років. У психоаналізі це називається "зустріч з самим собою", час, коли людина задає собі питання: "хто я і для чого живу?" – і, якщо не знаходить відповіді на це запитання, фігурально кажучи, "здається". Багато людей просто не витримують бурхливого темпу сучасного життя і буквально, що називається, "втомились від життя".

Щодо категорій населення, які найбільш схильні до скоєння подібних вчинків, то найвищий показник самогубств відзначається серед психічно хворих, хронічних алкоголіків, наркоманів, інвалідів та засуджених. До "групи ризику" також можна віднести літніх людей, з одного боку, та підрастаюче покоління (діти, підлітки і молодь), – з іншого. Причому причини суїциду у цих групах радикально відрізняються. Підліток у критичному віці (13–19 років), коли він відходить від батьків, але продовжує в них мати потребу, оскільки перед ним відкривається світ, який він не дуже розуміє і в якому сам дуже часто не знаходить розуміння. Тому юна незагартована особа не завжди може відповісти самому собі на питання про значення життя. І якщо цей "пошук себе" ускладнюється різними обставинами і все впирається в глухий кут, то незріла її свідомість може змиритися з думкою, що "життя не для неї". Підліток, що дивиться вперед, обдумуючи сенс свого життя, і при цьому бачить перед собою примарну і похмуру картину майбутнього, може вирішити через підлітковий максималізм, що подальше життя не має будь-якої перспективи.

А люди ж похилого віку, навпаки, оглядаючись назад на пройдений шлях, і раптом усвідомлюють, що змарнували своє життя, можуть зважитися на крайній крок. Якщо літня людина впевнена, що зробила на своєму шляху хоч щось значуще (хоч би для себе самої), то вона не може не любити життя. А ось ті, хто переконується, що їхнє життя пройшло марно, можуть піти на суїцид і в похилому віці.

Особливо вразливою до соціальних негараздів у суспільстві є молодь. Причому основні причини суїцидів серед молоді знаходяться у соціальній і соціально-психологічній сферах. Дослідники виділяють такі чинники суїцидальної поведінки серед молоді: втрата соціальних зв'язків, депресія, самотність, алкоголізм, наркоманія, невдачі у навчанні, конфлікти із родичами та однолітками, розчарування у коханні, страх перед майбутнім, хронічна відсутність грошей і роботи, втрата сенсу життя і професійних перспектив. Тому нинішні молоді громадяни, на відміну від старшого покоління, поставлені у подвійні екстремальні умови, вихід з яких може бути непередбачуваним і несподіваним. Як зізналася одна студентка: "Світ мчить кудись так стрімко, що ми не встигаємо розуміти, відчувати, оцінювати все, що відбувається навколо нас".

Причини суїциду, звичайно, бувають різні, полягають не тільки в особистісних деформаціях суб'єкта і обставинах, які травмують психіку, але й у соціально-економічній та моральній організації суспільства. Значною мірою на рівень суїцидальності впливають нові технічні засоби передавання інформації: радіо, кінематограф, телебачення. Інформація, яка надається телебаченням, – це суміш насильства, обману, жорстокості. У час бурхливого розвитку ЗМІ, комп'ютерних ігор із поширеним у них некрофільством, садистсько-мазохістським смакуванням смерті, у тому числі й суїцидальної, ці тенденції поглибились. Такий висновок можна зробити з того, що найпоширенішими способами зведення рахунків із життям студенти вважають стрибки з високоповерхівок, повішення та отруєння таблетками. Усе те, що пропагується інформаційним середовищем.

Життєві реалії й наукові дослідження свідчать про тісний взаємозв'язок між наркоманією, алкоголізмом, депресією і суїцидальною поведінкою. Залежність від алкоголю або наркотиків (токсичних речовин) є чинником, що збільшує ризик суїциду. Люди, що перебувають у депресивному стані, часто використовують алкоголь та інші речовини, щоб зняти нервову напругу (як часто говорять, щоб "розслабитись") і вийти з депресивного стану. Однак це може призвести до ще більшого посилення імпульсивної і агресивної поведінки, унаслідок того, що усі ці речовини спотворюють реальне сприйняття і значно знижують критичну здатність мислення. Статистика свідчить, що алкоголь за життя вживали 60 % самогубців, хоча безпосередньо перед самоубивством алкоголь вживається тільки у 8 % випадків, наркотики – у 4 %.

Тривожно, але останнім часом з'явилося таке страшне і ганебне явище, як дитячий суїцид. До речі, кількість самогубств, скоєних дітьми, збільшується, а вік зменшується. Американські вчені свідчать, що за останніх 50 років кількість дитячих суїцидів зросла у 8 разів. 80 % дітей хоча б раз у житті думали про це, а кожен дванадцятий підліток щороку намагається покінчити життя самогубством. Вражаючою є й статистика підліткових самогубств. За останнє десятиріччя кількість випадків підліткових суїцидів зросла втричі.

Збільшилася також останнім часом частка самогубств серед молоді у віці 15–24 років (у США з 1990 по 2004 рр. кількість суїцидів серед підлітків і молоді збільшилася у 2 рази). За статистикою ВООЗ більшість з тих, хто скоїв самогубство, – є молоді та діти віком до 14 років.

Дослідники вказують, що в Україні самогубство також "помолодшало", і тепер на нього нерідко зважаються навіть діти. За даними Центру досліджень дитинства Українського НДІ, у 27 % дітей віком від 10 до 17 років час від часу з'являються суїцидальні думки. Виявляється, що тільки в 1 % школярів не виникало подібних думок. До того ж більшість дитячих самогубств пов'язана не з психічними захворюваннями, як може здатися на перший погляд, а з недоліками морального виховання та певними соціальними чинниками, які породжують відчай, страх, тривогу при нестійкій, ще не повністю сформованій психіці. Перед дітьми часто ставляться надто високі вимоги, для досягнення яких не завжди вистачає дитячих сил. До того ж діти не встигають пристосуватися до бурхливих темпів сучасного життя, які постійно прискорюються. Також велика провина у цьому батьків, які більше зайняті роботою, більше дбають про фінансове забезпечення дітей, внаслідок чого головним виховним чинником стає "вулиця". Тому дуже важливо, щоб батьки у вирі власних проблем не забували про те, що в їхніх дітей теж є проблеми, з якими вони без їхньої допомоги не справляться.

До важливих соціальних чинників суїцидальності, що можуть згубно вплинути на дитячу психіку, належать такі: втрата батьківської любові, розлучення батьків, нерозділене кохання, ревності, вражене самолюбство, приниження, знущання, рання вагітність. Опитування, проведене серед студентів НУ"ЛП", також підтверджує ці факти. 60 % студентів переконані, що явище суїциду зустрічається найчастіше серед підлітків. У 28 % студентів також вже виникали думки про самогубство, а 29 % опитаних вже зустрічалися з ним у своєму житті.

Під час анкетування серед 100 студентів НУ"ЛП" віком від 17 років були отримані ще й інші цікаві результати. 58 % анкетованих погоджується з тим, що частота суїцидів серед багатих верств населення істотно вища, ніж серед бідних. 60 % студентів вважають, що самогубство зустрічається частіше серед підлітків, ніж серед дорослих. Доволі високий відсоток студентів (69 %) уже замислювалось над смертю. Зустрічались з явищем суїциду у своєму житті вже 29 % опитаних. У 28 % анкетованих виникали думки про самогубство. 40 % студентської молоді зізналося, що перебували в стані глибокої депресії, а такий стан неминуче нагтовхує на думки про безвихідь і самогубство. Серед них 70 % дійсно хотіли покінчити життя самогубством. Причому 91 % з них заперечує, що самогубство є розсудливим вчинком.

Звертає на себе увагу стримуєвальна роль релігійного чинника. Оскільки 84 % опитаних студентів вірять, що існує життя після смерті, а 86 % вважає самогубство смертним гріхом, то значна їх частина боїться загубити свою душу і посмертного покарання, що стримує їх від нерозсудливого вчинку.

За результатами опитування можна виділити такі мотиви суїцидальної поведінки студентської молоді: 1. Безвихідь. 2. Проблеми в особистому житті, сім'ї; нерозділене кохання; ревності. 3. Переживання, пов'язані із смертю одного з батьків, розлучення батьків. 4. Переживання образи, почуття самотності, відчуженості, відсутність взаєморозуміння. 5. Проблеми на роботі, фінансові труднощі. 6. Реальна або уявна втрата батьківської любові. 7. Почуття провини, сорому, образи, незадоволення собою. 8. Страх перед ганьбою, глузуванням, приниженням. 9. Любовні невдачі, сексуальна неспроможність, вагітність. 10. Бажання привернути до себе увагу, викликати жаль, співчуття.

Вказуючи на причини, які можуть спонукати людину до самогубства, найчастіше вказувалося на нерозділене кохання, гроші, розчарування, смерть близької людини, безвихідь. Головною ж причиною самогубства є депресія і породжене нею почуття безвихідності. Про це свідчить навіть те, що найпоширенішим твердженням серед самогубців є таке: "Немає сенсу жити". У такі хвилини відбувається серйозна переоцінка цінностей. Багато проблем, що здавалися головними в житті, виявляються нікчемними і дрібними, а на перший план виходять споконвічні філософські питання, якими повсякчас задаватися якось не прийнято, – про сенс життя, сутність людини, добро і зло... У переламні моменти від вирішення цих питань, у прямому розумінні слова, залежить саме життя. Але проблема в тому, що молоді люди, які тільки що вступають у життя і яким належить ще жити й жити, не можуть дати чіткої відповіді на ці питання. Так жити, звичайно, немає сенсу. Але постає запитання: "А який сенс помирати?". З необхідністю доходимо висновку, що хоч життя і не мед, але й смерть не має сенсу, і тому залишається лише жити та наповнювати його сенсом. Тому в умовах економічної, політичної чи духовної кризи зростає значення поглибленого вивчення філософії, бо лише вона в критичній ситуації на межі буття і небуття може дати людині пораду і опору.

1. Аванесов С. *Философская суицидология / Курс лекций*. – М., 2001. – 358 с. 2. Амбрумова А.Г., Бородин С.В., Михлин А.С. *Предупреждение самоубийств*. – М., 1980. – 140 с. 3. Алиев И.А. *Актуальные проблемы суицидологии. Уголовно-правовые криминологические аспекты*. – Баку: 1987. – 97 с. 4. Бердяев Н.А. *О самоубийстве / Психологический журнал*. – Т. 13. – № 3. – 1992. – С. 96-106. 5. Бородин С.В., Михлин А.С. *Мотивы и причины самоубийств. Комплексные исследования в суицидологии*. – М., 1986. – 165 с. 6. Дюркгейм Э. *Самоубийство. Социологический этюд / Пер. с фр. изд. В.А. Луков*. – СПб.: Союз, 1998. – 496 с. 7. Змановская Е.В. *Девиатология (Психология отклоняющегося поведения)*. – М., 2003. – 288 с. 8. Камю А. *Миф про Сізіфа. Есе про абсурд / А. Камю. Бунтующий человек*. – М.: Политиздат, 1990. – 490 с. 9. К'еркегор С. *Хвороба до смерті / Хрестоматия по истории философии (западная философия): Учеб. пособие для вузов: В 3 ч.* – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. – 2001. – Ч. 2. – 528 с. 10. Короленко А.П., Дожик Т.А. *Семь путей к катастрофе*. – Новосибирск, 1990. – 224 с. 11. Максимова Н.Ю. *Воспитательная работа с социально дезадаптированными школьниками: Методические рекомендации*. – К., 1997. – 136 с. 12. Монтень М. *Опыты. Избранные произведения: В 3-х томах*. – Т. 3 / Пер. с фр. – М.: Голос, 1992. – 416 с. 13. Овчарова Р.В. *Технологии практического психолога в образовании*. – М., 2000. – 448 с. 14. *Организация и содержание деятельности психологической службы образования: Методические рекомендации для руководителей средних общеобразовательных учреждений*. – Одесса: 1999. – 76 с. 15. Пачковський Ю.Ф., Корнієнко І.О. *Проблеми молоді: соціолого-психологічні аспекти вивчення та діагностики / Збірник науково-методичних матеріалів для роботи з дітьми, що зазнали насильства*. – Львів, 1999. – 68 с. 16. Сартр Ж.-П. *Буття і ніщо. Нарис феноменологічної онтології / Пер. з фр. В. Лях, П. Таращук*. – К.: Вид-во Соломії Павличко "ОСНОВИ", 2001. – 853 с. 17. *Суїцид. Хрестоматия по суицидологии*. – К.: АЛД., 1996 – 216 с. 18. Чхартішвили Г. *Писатели и самоубийство*. – М.: Новое литературное обозрение. 1999. – 425 с. 19. Янкевич В. *Смерть / Пер. с фр.* – М.: Изд-во Литературного ин-та им. А.М. Горького, 1999. – 448 с.